

mål+²mæle

Vejnavne(u)systematik, Brug-sensisk barok, urindoeuropæisk (u)sandsynlighed

Læsernes input *side 2*

Den rene konsonantitis?

Der er andre og mere konsonantisk springske sprog end dansk. Læs *side 8*

Don Co(r)leones feje sten

side 9

Den vegetariske slagter og andre paradokser

Læs om sproglige erstatningsteknikker i veganske miljøer *side 10*

Tæver og tarvelighed

Om en nedsættende betegnelses storhed og fald *side 19*

Om mål og mæle i Mål og Mæle

Læs det funderende, fabulerende og sprudlende essay på *side 25*

Pip i sproget

Test din viden om sprog og ornitologi på *bagsiden*

Spørgsmål og svar om sprog **2**

Mere om konsonant-grupper **8**

Side 9-etymologien: kujon **9**

Taler De vegansk? **10**

En klage for bikken **19**

Fregner på tavshedens hud og øer i bevidsthedsstrømmen **25**

Sprogviden **32**

Det er en omkostning ved at have sprog, at man kan kigge lige lukt ned i meningsløsheden.

H. J. Schanz (2020)

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så skriv om dem til redaktionen. Vi vil svare på dem hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Skriv til:

redaktion@malogmaele.dk

Vi forbeholder os ret til at trykke indkomne spørgsmål i bladet.

? Vejnavne

Vejne opkaldt efter personer staves på forskellige måder. Kan man anse en for at være den rigtige? Eller er de alle rigtige, bare ud fra forskellige regler?

Eksempler:

I *Stationsvej* opfatter jeg *s'et* som et fuge-*s*, og det samme gælder *Finsensvej* på Frederiksberg, som *Philip Schous Vej* støder op til. I Kalundborg har man *Frederik Andersensvej*.

Der er således tre muligheder:

- fuge-*s* i vejnavne uden personens fornavn: *Finsensvej*
- fuge-*s* i vejnavne med personens fornavn: *Frederik Andersensvej*
- hele personnavnet med *-s*: *Philip Schous Vej*

Umiddelbart forekommer de to første muligheder mig at være rigtigst. Den sidste mulighed er vist den hyppigst forekommende, men man kommer let til at opfatte *s'et* som udtryk for eje-

fald, hvad der naturligvis er forkert. Jeg studser dog altid over versionen og synes, at den umiddelbart formidler et forkert udsagn.

Hvad er op og ned i denne sammenhæng?
Karsten Matzen,
Herning

! Jeg kan godt forstå, at du undrer dig over, hvad der er op og ned. Den sproglige systematik er virkelig svær at finde i vejnavnes former derude i virkeligheden. Stednavneudvalget har aldrig normeret vejnavne, og variationen skyldes, at der ikke har været reguleret fra centralt hold gennem tiden. Vejnavne har i praksis været kommunalpolitikernes bord.

I dag er området reguleret af Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering (SDFE) med hjemmel i den nye adresselov fra 2017. Nye vejnavne indberettes fra kommunerne og retskrivningsvurderes af konsulenter i styrelsen. Der er formuleret regelsæt, som i bund og grund følger de principper, man kan læse sig til i »Vejledning i retskrivning af vejnavne«, som blandt andre Bent Jørgensen var med til at udforme. I praksis kan en ukorrekt form afvises, dvs. at den ikke bliver registreret i det store, fælles adresseregister. (Om det helt kan forhindre afvigende former på vejskilte, tvivler jeg på, men det må tiden vise).

Vejledningen findes her:
 danmarksadresser.dk/media/
 2919511/ds-vejledning-retskrivning.pdf

Sjovt nok har jeg netop deltaget i en paneldebat i FN, hvor jeg talte om endnu en variantform, nemlig nul-sammensætninger med personnavn som fx *Sophie Amalie Vej*. En registreret form, *Lilli Gyldenkilde Torv*, skabte for et stykke tid siden røre i Horsens, fordi nogle mente, at det måtte være en forkert form, nu der ikke var -s efter *Gyldenkilde*. Men det er en helt anden historie.

Rikke Steenholt Olesen,
 lektor, ph.d.,

formand for Stednavneudvalget,
 Institut for Nordiske Studier og
 Sprogvidenskab, Københavns Universitet

! Der er en god del indarbejdet kutyme gemt i dette problem. Københavns Kommune, der om ikke andet så i kraft af navnemængden har været førende på dette felt, har de sidste 100 år fulgt den regel, at det – med dine eksempler – hedder *Finsensvej* og *Philip Schous Vej*. Begrundelsen har været, at *Schou* ikke skal hænge mere sammen med efterleddet end *Philip*. Det er det fulde personnavn, der er sammensat med et efterled. Om man kalder det fuge-s eller ejefalds-s, er kommunen nok ret ligeglad med. Ulykken opstår, ved at vi trods flerleddede sammensætninger ikke kan skelne mellem mere end én niveauforskell. Det er lidt det samme dilemma, der fører til retskrivningen *Amagerfælledvej*, selvom den fører til *Amager Fælled*, for *Amager Fælledvej* ville betyde den vej med navnet *Fælled-*

vej, der ligger på Amager (i modsætning til f.eks. *Fælledvej* på Nørrebro). Det nummer kan man trods alt ikke lave med fulde personnavne, for *Philipschousvej* ville være no go. Man kan sige, at *Philip Schousvej*-løsningen, der ville svare til *Amager Fælledvej*, ikke løber ind i samme problem, og derfor er den da også en valgt mulighed i mange kommuner landet over. Sammensætningsformen er dog også afhængig af, hvilket efterled der bruges. Efterled af ikke-dansk oprindelse bruger ved personnavne vist nok stort set altid særskrivning. Jeg har været nærmere inde på det i min *Dansk Gadenavneskik* fra 1970.

Jeg håber, dette kan løfte en del af sløret.

Bent Jørgensen,
 professor emeritus,
 Institut for Nordiske Studier og
 Sprogvidenskab, Københavns Universitet

? Italiensk sprogquiz – ellers tak

Jeg har abonneret på *Mål og Mæle* siden 1974 og fundet mange interessante artikler og også bidraget selv; men jeg er da godt nok skuffet over at blive stillet over for en italiensk sprogquiz i nr. 42:1.

Den kan jeg slet ikke fange noget an med, for jeg kan ikke italiensk, og jeg kan ikke se, at den skulle høre hjemme i et blad om dansk sprog. Hvis det nu bliver om sanskrit eller urdu næste gang, er jeg ligeledes stået af. Jeg kan heller ikke spansk og russisk.

Hans Christophersen

! Mange tak for din kommentar, som vi sætter stor pris på. Vi hører meget

gerne fra jer læsere om indholdet i *Mål og Mæle*. Af samme grund indførte vi for få år siden et LÆSERPANEL (se kolumnen i bladet), som løbende bidrager med tilkendegivelser om bladets indhold, ligesom du har gjort.

Mål og Mæle er ikke kun et blad om dansk sprog. Det er et dansk blad om sprog i bred forstand, både om dansk og fremmede sprog, om relationer mellem disse, samt om almen sprogvidenskab, der kan behandle hvilke som helst sprog og sproglige emner. *Mål og Mæle* har gennem årene bragt artikler om bl.a. norsk, svensk, baltiske sprog, kinesisk, tysk, fransk, grønlandsk, italiensk, russisk, nederlandsk og mange andre sprog.

Vi indførte sprogquizen på bagsiden for år tilbage, fordi vi mente, at et læserengagerende element kunne være et godt supplement til de rene formidlende artikler. Quizzer kan have flere formål: De kan bruges som kontrol af, om man kan/har lært noget. Men de kan også bruges som formidlingsredskab og som motivation til at lære noget nyt. Vi mener således ikke, det er afgørende, om man taler det pågældende sprog eller ej for at få noget ud af quizzerne. Det handler snarere om at forsøge på at vække nysgerrighed, give nogle aha-oplevelser og hjælpe med at opdage nogle sammenhænge om og mellem sprog.

Hvis vi laver en sprogquiz om sanskrit og/eller urdu, vil vi forsøge at fokusere på emner, der er alment interessante, som har relation til dansk, eller hvor svarene måske i lidt højere grad kan gættes af læsere uden særlige

forudsætninger. Vi vil således have din kritik i baghovedet, når vi næste gang laver *Sprogviden*. *Red.*

? Alle ugens syv dage

Dagli'Brugsen har, der hvor jeg bor, nemlig i Folehaven i København, et professionelt udført skilt, hvorpå der står: »Åbent alle ugens syv dage«. Det undrer mig lidt, at det skulle være nødvendigt med en så lang smøre til et skilt, hvor bilerne i stor hast farer forbi. Findes der virkelig ikke en kortere måde at formulere det på?

*Thomas Petersen,
København*

! Jo, det gør der. Man kunne i første omgang måske være fristet af den ultrakorte form »Åbent altid«. Men den lider under, at den er for bred: Det er jo ikke sådan, at man kan gå i Brugsen midt om natten. Det er intet døgnsupermarked. Så kunne man overveje »Åbent hele ugen«, hvad der jo sådan set ikke lover andet, end at man kan handle i butikken på hvilken som helst dag i løbet af ugen. Dog må man sige, at denne formulering kan opfattes, som om der er tale om en bestemt uge, fx den indeværende, påskeugen eller efterårsferien. Hvis man vil sige det helt kort og tilsyneladende neutralt uden nogen som helst associationer, kunne man skrive »Åbent hver dag«. Men man kan alligevel ikke helt sige sig fri for, at »Åbent alle ugens syv dage« i al sin barokke overdrivelse har noget særligt accentuerende over sig, som går tabt i den kortere form. Det kan måske netop være, at overflødheds-

hornet er tilsigtet. I hvert fald havde Dagli'Brugsen uden denne formulering jo ikke opnået omtale i *Mål og Mæle*. Og al omtale er god omtale, ikke sandt?

KF

? Urindoeuropæisk

I artiklen »Lertavlernes hemmelighed« (*Mål og Mæle* 41:1) står der at »UR-INDOEURØPÆISK er betegnelsen for det rekonstruerede grundprog som alle indoeuropæiske sprog går tilbage til ... langt størstedelen [er] enige om at et sådant sprog fandtes og blev talt ... i forhistorisk tid«. Det bliver så i skrift og tale til at alle indoeuropæiske sprog, fra sanskrit til dansk og oldnordisk, har udviklet sig fra et fælles indoeuropæisk sprog. Nøgleordet her er »fælles«.

Det er mig ubegribeligt hvordan nogen kan forliges med tanken om at vi, i en eller anden forstand, alle talte indoeuropæisk i forhistorisk tid, hvorfra lokale varianter senere så udviklede sig, fra en fælles »sprogstamme«. Det må være omvendt. Men hvordan? Hvad er det for mekanismer der har fået hundredvis af sprog til at rette ind eller uddø? Migration, handel, krige, imperiedannelser, udviklingen af skriftsprog? Det er givetvis en langt mere kompleks historie end at postulere at vi havde et fælles ursprog.

Forhistoriske fællesskaber har været langt mindre og mere »stavnsbundne« af fysiske begrænsninger som bjerge, floder, ørkener, ufremkommelige skove, territoriale stridigheder mv. end vi er i dag. Disse »isolerede« fællesskaber må

mål+mæle

Grundlæggere: †Erik Hansen og Ole Tøgeby

ISSN 0106-567XP

Hjemmeside: www.malogmæle.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med

- Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier,
- Institut for Engelsk, Germansk og Romansk og
- Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ditte Boeg Thomsen, Simon Poulsen, Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Anders Bay, Jørgen Buur Jakobsen og Karsten Matzen

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig

SKRIFT: FF Olsen SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT: Blad og plakat kan fås i Netbutikken via www.malogmæle.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: redaktion@malogmæle.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang, og abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen og manuskripter til artikler sendes til: redaktion@malogmæle.dk

have udviklet egne sprog og dialekter. Se bare på mangfoldigheden af relativt nutidige danske/nordiske sprog og dialekter, eller mangfoldigheden af sprog blandt stammesamfund i Amazonas. En sådan mangfoldighed virker såre naturlig på mig. Derfor må der have været kræfter der har modvirket denne tendens og altså fået sprogbrugere til at rette ind til noget som var forståeligt for en bredere skare af indoeuropæere. Det er det jeg mener med »omvendt« – at man tidligt er gået fra en naturlig mangfoldighed til noget fælles og ikke omvendt. Som jeg skrev, kan disse forenende kræfter omfatte for eksempel migrationer, handel, krige, imperiedannelser mv., hvorved mindre fællesskaber er blevet mere eller mindre tvunget til at ændre deres sprog eller optage et nyt. Dette stemmer også fint med at indoeuropæiske sprog kan inddeles i underfamilier som geografisk hænger sammen (næsten), og hvorfor der stadig findes europæiske sproglige fællesskaber som ikke er indoeuropæiske, såsom ungarsk og baskisk. Ensretningen pågår stadig, nu mod engelsk. Men ingen vil vel påstå at hele verden engang talte oldengelsk.

Med stor tak for jeres altid interessante og levende blad.

*Torben Fersøe,
Rungsted Kyst*

! Mange tak for de gode og interessante overvejelser! Du har helt ret i at der ikke bare blev talt ét eller få ursprog i fortiden, som de moderne sprog så har udviklet sig fra. Vi ved fra mange steder at der har været en rig sproglig

mangfoldighed over hele kloden så langt vi kan se tilbage i tiden.

Men hvad mener sproghistorikerne så når de siger at de indoeuropæiske sprog – der nu tales af flere milliarder mennesker – alle går tilbage til ét ursprog, der blev talt for omkring seks tusind år siden? Sagen er at dengang urindoeuropæisk blev talt, nok på de ukrainske og sydrussiske stepper, var det bare ét sprog blandt en masse andre (se Jens Elmegård Rasmussens bidrag »Om sprogets alder« i to dele i *Mål og Mæle* 23:3, s. 27–31, og 23:4, s. 24–31).

Historiens luner medførte imidlertid at de fleste andre sprog i løbet af de følgende årtusinder forsvandt mere eller mindre sporløst. Vi har tekster på nogle få af sprogene og navne på andre af sprogene, men vi må formode at langt størstedelen af de sprog der blev talt for seks tusind år siden, måske i bedste fald har efterladt et lille aftryk i form af et låneord eller to til indoeuropæiske sprog, hvor de nu optræder med »ukendt etymologi«; og mange sprog har end ikke efterladt sig et sådant spor.

Derimod spredte de indoeuropæiske sprog, efterkommerne af det indoeuropæiske grundprog, sig i alle himmelretninger og er altså nu en af de helt dominerende sprogfamilier på Jorden. Som det så rigtigt anføres, må der have været en masse forskellige mekanismer der spillede ind og gjorde at lige de indoeuropæiske sprog spredte sig så meget som de gjorde.

Det er altså helt rigtigt at der i fortiden blev talt mange andre sprog end de

Fig. 1. Indtil 1968 stoppede Kystbanen ved Springforbi Trinbræt, som tog sig således ud i 30'erne. Foto: Lyngby-Taarbæk Stadsarkiv.

indoeuropæiske. Men det er også rigtigt at alle de indoeuropæiske sprog har udviklet sig fra et fælles ursprog der blev talt af en lille gruppe mennesker engang i den dunkle fortid.

TO

? Springforbi og Rundforbi

Hvad er forklaringen bag stednavne som *Springforbi* og *Rundforbi*, som man finder i det nordkøbenhavnske?

Karina Bruhn,
Nærum

! Forklaringen på navnene *Springforbi* og *Rundforbi* er faktisk mere ligetil, end man skulle tro. Ifølge *Danmarks Stednavne* er det simpelthen imperativfra-

ser: *spring forbi!* og *rund forbi!* – det sidste med verbet *runde* »passere rundt om eller forbi«. Den lokale forklaring, som også er at finde på *lex.dk*, at kronavnet *Springforbi* skulle komme fra *Spring-ej-forbi*, nærmest som krofatters reklameslogan, er nok lidt at pynte på historien; i hvert fald er *-forbi* et almindeligt efterled i hus- og kronavne. Meget sigende er måske tilnavnene *Rend-forbi* og *Spring-forbi* til et gammelt hyrdehus ved Kværndrup på Fyn. Det blev kaldt sådan, »fordi at de vejfarende i reglen kom hurtigt der forbi, da vejen gik ned ad bakke fra begge sider« (dyrlæge Jensen, *Aarbøger for Svenborg Amt*, 1910). Du kan læse mere om den specielle navnetype og dens alder i Birgit Eggerts artikel i *Mål og Mæle* 29:3, s. 4–10.

SP

! Labbe på norsk

I *Mål og Mæle* 41:1, s. 4, står det at *labbe* er bevart i norsk og svensk dialekt.

I norsk er verbet vanlig brukt også i standardmålet, i både bokmål og nynorsk. Begge håndordbøkene, *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* (se ordbok.uib.no/), har «gå tungt, traske» (bokmål), «gå tungt, tasse, traske» (nynorsk) som første betydning. Den andre betydningen, som også står i begge håndordbøkene, er «slå, «labbe til noen»». Den andre betydningen er trolig mindre utbredt.

I den større *Norsk Riksmålsordbok* er ordet belagt med mange sitater, først om dyr, deretter om mennesker (se naob.no/ordbok/labbe).

Gudlaug Nedreliid

Mere om konsonantgrupper

Af Thomas Olander

I mit indlæg om *springskts* (*Mål og Mæle* 41:1, s. 30) fremhævede jeg at dansk kan noget som mange andre sprog ikke kan, nemlig lave voldsomme konsonantgrupper. Men jeg skylder at tilføje at i den internationale konkurrence kommer dansk til kort.

På georgisk, der primært tales i Georgien i Kaukasus, kan man eksempelvis komme ud for ord som *gvprtskvni* ›du skræller os‹ – måske ikke noget man har behov for at sige dagligt, men det ligger inden for hvad sproget tillader.

For nylig faldt jeg over indlægget »Words without vowels« på bloggen *Language Log*. Det handler om sproget *bella coola*, også kaldet *nuxalk*, der tales i det vestlige Canada. Og hvis man nu som læser tænker: »Hvordan mon man siger ›så havde han haft en canadisk hønsebærplante i sin besiddelse‹ på *bella coola*?«, så er den gode nyhed at svaret er simpelt: *xłpʰχ^włt^hp^hłsk^{wh}ʃs'* – eller for dem der foretrækker IPA, det internationale fonetiske alfabet: [xłpʰχ^włt^hp^hłsk^{wh}ʃs']. Man kan høre dette og andre ord på *bella coola* udtalt på denne adresse: en.wiktionary.org/wiki/Category:Bella_Coola_terms_with_IPA_pronunciation.

Som det kan ses (og høres), indeholder eksemplet temmelig mange konsonanter og ikke en eneste vokal. Men okay, den evne til at klumpe konsonanter sammen uden at sætte vokaler ind har *bella coola* så også opnået stor berømmelse for blandt sprogforskere verden over. Selv om *bella coola* er højst bevaringsværdigt, ser det sort ud. Ifølge Wikipedia er der under ti personer tilbage der taler sproget flydende.

Thomas Olander,
ph.d., dr.phil., lektor i Indoeuropæisk,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet

[xłpʰχ^włt^hp^hłsk^{wh}ʃs']

Side 9-etymologien:

Kujon

Her skal vi se lidt nærmere på den etymologiske baggrund for ordet *kujon*, som måske kan overraske.

Kujon har været på en længere rejse gennem Europa før det nåede vores modersmål. I første omgang er det – som så mange andre ord – lånt ind i dansk gennem tysk *Kujon*. Tysk har lånt det fra fransk, hvor *couillon* betyder ›fjols‹ eller ›idiot‹, men også ›kujon‹ – eller som adjektiv ›åndssvag, idiotisk‹ og ›fej‹. I ældre fransk havde *couillon* dog også en anden betydning, nemlig ›testikel‹. Og det er faktisk den oprindelige betydning af ordet.

Fransk *couillon* nedstammer fra en ikke dokumenteret latinsk form **cōleō* ›testikel‹ (genitiv **cōleōnis*; en streg over en vokal angiver at vokalen er lang), som vi også finder i italiensk *coglione* og spansk *cojón*, der begge bevarer den ærværdige gamle betydning ›testikel‹, samtidig med at ordet også kan betegne en ›idiot‹ eller et ›røvhul‹ (altså en person). Det er et temmelig populært ord og indgår også i sammensætninger som fx det malende italienske udtryk *rompicoglioni* ›irriterende person‹, egentlig ›nossesmodrer‹.

Latinsk **cōleō* ›testikel‹ er afledt af *cōleī* ›nosser‹, et ord der kun optræder i pluralis. Hvis de gamle romere havde haft en dualiskategori, havde det selvfølgelig været oplagt at benytte sig af den, men det havde de ikke.

Sprogets veje er nogle gange snørklede. I tilfældet *kujon* skal vi gennem adskillige sprogområder og en ikke helt oplagt semantisk udvikling før vi er tilbage ved ordets oprindelige form og betydning. Det kan undre at *kujon* fra at være et ord for ›testikler‹ er kommet til at betyde en ›frygtsom person‹, ikke mindst når vi i dansk har et udtryk som ›have nosser‹ der jo faktisk (som Henrik Lorentzen fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab mindede om i et tweet fra januar 2021) betyder det modsatte. Også de gamle romere kunne sige *habēre cōleōs*, altså ›have nosser‹, i betydningen ›være en (rigtig) mand‹.

Med sine semantiske udsving kan *kujon* således minde om et pendulord (se *Mål og Mæle* 23:3) – hvilket jo på finurlig vis også harmonerer ganske godt med ordets oprindelige betydning.

TO

Taler De vegansk?

■ En indføring i vego-lingo

Af Ken Farø

Hvad har veganisme med sprog at gøre? En hel del, skal det vise sig. Veganisme er nok kommet for at blive, og formentlig også for at ekspandere.

Denne afart af non-carnivor (ikke-kød-spisende) levevis er som bekendt en mere radikal tilgang til ernæring end vegetarisme, idet veganere ikke alene systematisk undgår alle kødvarer, men herudover også alle andre produkter som stammer fra dyrelivet, blandt andet honning, mælk (og alle heraf afledte produkter som fx fløde, smør og ost), rogn og fugleæg, samt varer fremstillet af dyrenes hud, knogler og pels, fx vingummi, husblas og læderting (såsom fodtøj, bæltter, møbler, tasker, dundyner og jakker).

Motivationen bag og argumenterne for veganisme er forskelligartede: Hypotetisk nævnes dyreomsorg, hernæst klimahensyn og endelig sundhed. Mig bekendt er der dog ikke ført videnskabeligt bevis for, at veganisme er sundere end omnivorisme (det at spise mad fra ALLE kategorier, herunder vegetabiliske og animalske råvarer). Jeg er heller ikke sikker på, at en kategorisk fredning af alle dyr SOM SÅDAN er svaret på klimakrisen. Dels er der noget, der tyder på, at vi med fordel vil kunne dække vores proteinbehov i fremtiden ved hjælp af bl.a. insekter; selv har jeg

uden væmmelse nydt en pakke fårekyl-lingekiks fra spotvareøen i Netto. Dels må der vel også, selv for stærke dyrelskeres vedkommende, kunne anerkendes en kontinuerlig forskel på dyrs intelligens og dermed lidelsespotentialer.

I det følgende giver jeg en lingvistisk fokuseret oversigt over en problemstilling, der knytter sig til det boomende samfundsfænomen veganisme. Det spørgsmål, der primært interesserer mig, er: Hvordan håndterer veganerne og de vegansk orienterede producenter det rent sprogligt, at de erstatter et konventionelt kødprodukt med et tilsvarende vegetabilisk?

Veganisme og ERSTATNING

Hvis veganisme blot handlede om at undgå kød og andre dyrerelaterede produkter ved på asketisk vis kun at spise uforarbejdede grøntsager, rødder, nødder, bær, korn, frugter og andre naturligt forekommende spiselige vækster fra planteriget, ville det ikke have været lige så interessant at tage emnet op i en sproglig kontekst. Men vegansk kost anno 2021 er langt fra at være den rene grød, salat og stenalderkost. Der udbydes og efterspørges i høj grad også stærkt forarbejdede produkter som veganske pølser, lasagne, burgere, »kød«

i forskellige former, fx »schnitzler«, og endda »bacon«, »flæskesvær«, slik og flødeboller.

Sproglig angivelse af erstatning

Alle nyskabelser i verden, og hertil hører også vegansk motiverede retter og madvarer, kræver sprogliggørelse, både for at kunne refereres til og for at blive udbredte og være kommercielt søgbare. Fænomener, der ikke er sprogliggjorte, er i praksis nærmest ikke-eksisterende. Fænomenet kaldes for *nomination* og er en del af det store forskningsfelt *leksikologi*, der både omfatter ord- og frasedannelse (etablerede flerordsudtryk) samt suffigering, dvs. dannelse af orddele med faste betydninger eller funktioner. For de veganske producenters vedkommende består udfordringen i, at der åbenbart ikke er den store fantasi, evne eller lyst til at opfinde helt nye veganske produkter. I stedet for at starte helt forfra med paletten af retter, kopieres de konventionelle og traditionelle produkter ofte i en vegetabilsk udgave. Det kan selvfølgelig også hænge sammen med tryghedsbehov, vaner og hvervehensyn: Et argument, der går igen i den veganske diskurs, er netop, at man som veganer ikke alene ikke behøver at nøjes. Faktisk får man det helt samme produkt i en transcenderet, altså ny og bedre udgave, både med hensyn til smag og kvalitet. Således i hvert fald budskabet.

Gængse teknikker til benævnelse af erstatning

Allerede inden veganisme blev en mere udbredt livsform, har der fundet sproglige erstatninger sted svarende til erstatninger på det reale plan, altså selve produktet. Man har typisk kunnet nøjes med blot at skifte et enkelt element ud som fx i de gængse alternativbetegnelser *chili con carne* > *chili sin carne* (>chili uden kød<) eller ved at tilføje et specificerende førsteled som i *lasagne* > *grøntsagslasagne*. I øvrigt er disse betegnelser ingen garanti for, at en veganer vil sætte sine tænder i de to retter. For hvis der fx er creme fraiche i chili sin carnen eller mozzarella på toppen af grønnsagslasagnen i stedet for den palmeoliebaserede »pizzatopping«, så vil veganeren fx sige, at han/hun ikke kan spise lasagnen.

Ja, netop at vedkommende ikke KAN spise lasagnen – ikke at han/hun ikke VIL, for det er uhøfligt, og heller ikke at han/hun ikke MÅ, for der er jo ikke tale om nogen religion, men om en ideologi, et værdisæt, som er selvvalgt. Den svenske *Sojakorv* (fig. 1) er et parallelt

Fig. 1. Svensk Sojakorv.

eksempel: der anvendes et specificerende førsteled. *Chickfree nuggets* trumfer ved at bruge den mere virkningsfulde form *chick* (»lille kylling«), som er tilføjet et suffiks, der betyder »uden«.

Det er langtfra altid så enkelt at omstille en klassisk kødret til en vegansk variant. I mange tilfælde er det ikke nok bare at fjerne kødet, og så, vupti, har man en vegansk ret. Samtidig kan der være andre grunde end de rent beskrivende til, at man vælger helt anderledes teknikker til at betegne det alternative produkt med.

Nyere eksempler på sproglige erstatningsteknikker

Elision

En meget væsentlig og særegen teknik, som veganer-producenterne anvender for at adressere erstatningen, kan man kalde for *elision* (udeladelse): Der sker det, at det erstatningsintenderede produkt simpelthen pilles ud af markedsføringen og dermed ikke optræder på emballagen. På den måde opstår der sproglige torsoer som *hakket*, hvor det ikke nævnes, hvad det er, der er hakket. I modsætning til på tysk, hvor *Ge-hacktes* er et gængst, leksikaliseret udtryk for hakket kød, er *hakket uden* en tilhørende kerne på dansk en sproglig innovation, navnlig når betydningen er »hakket plantefars«. Tilsvarende er *stykker* (fig. 2) uden angivelse af, hvad disse stykker består af, kodesprog for et produkt, der tilsyneladende er tænkt som et surrogat for kylling. Ifølge flere veganske bloggere, der også optræder som »madanmeldere«, er disse stykker

»neutrale« i smagen, tenderende til smagsløse, men det gælder ifølge samme også for »rigtig« kylling.

Man får altså ikke at vide rent sprogligt, hvad produktet i grunden består af og af; det kan heller ikke umiddelbart aflæses af billedet eller ruden på pakken, hvor producenten ikke er gået så vidt som til at forsøge at genskabe en hel eller halv kylling komplet med ben, fjersække, hud, vinger og det hele. Så stort er behovet for realerstatning heller ikke. Emballagens eksplicitte eller mangelfulde informationsfunktion peger i øvrigt imod, at undersøgelsen af vegansk sprogpraksis bør tilføres en *MEDIELINGVISTISK* synsvinkel, som her af pladshensyn ikke har kunnet inddrages.

Fig. 2. Grillede stykker fra Garden Gourmet.

Ligesom ønsket om at bevare påmindelsen om det oprindelige dyr, der ligger til grund for både originalretten og dens erstatning, tilsyneladende ikke er 100 % intakt hos de veganske producenter, hvad der må formodes at være en bevidst strategi, som afspejler veganernes præferencer, tror jeg heller ikke, vi kommer til at opleve sådan noget som vegansk helstegt pattegris. Til gengæld kan man købe *Pulled*, uden at udbyderen afslører, hvad det er, som er pulled. Faktisk ingenting, for *pulling* er en marinerings- og langtidsovervarmningsproces, der mørner og skiller kødet fra knoglerne. Man kan også få *plantebaseret revet vegansk*. Det kunne i princippet være alt muligt: fx kartofler, gulerødder, ingefær og ost. Det er dog kun sidstnævnte produkt, der forsøges erstattet her. Apropos, så er *veganske skiver* også en osteerstatning. Den mest ekstreme form for elision består i, at der simpelthen ingen produktbetegnelse gives, men at pakningen blot nævner det for veganeren genkendelige produktnavn, et billede af indholdet, der umiskendeligt ligner den ægte vare, plus en angivelse af smagen, der imidlertid ikke harmonerer med udseendet (se fig. 3). Det ligner grangiveligt en fast skæreoost, men i det veganske køkken er kategorierne mere fleksible end i det traditionelle. Så en fast skæreoost (på vegansk ofte *block*) kan sagtens have mozzarellasmag. Hvorfor nøjes?

Fig. 3. X med »mozzarella smag« [sic!].

Interpunktuell modifikation

En anden teknik, de vegansk orienterede handelsfolk betjener sig af, er minimale interpunktuelle (tegnmæssige) ændringer af den erstattede betegnelse. Vi befinder os altså under ordniveau. Et eksempel er de svenske *f*skpinnar* (fig. 4) for *fiskepinde* (eller *-fingre*).

Øvelsen med at udelade et eller flere bogstaver og erstatte med asterisk (stjerne) eller punktummer, anvendes

Fig. 4. Svenske *f*skpinnar*.

normalt i fx censurerende og andre sprogligt udeladende sammenhænge (*f***, hvor er jeg træt!*). Og den er simpel og universelt anvendelig. Om den er rimelig og tilstrækkeligt tydelig i denne sammenhæng, skal jeg ikke gøre mig til dommer over.

Endnu mere subtil, fordi originaltegnet beholdes og kun modificeres lidt, er den fra musikgenren heavy metal kendte og den i de senere år tysk-coole (se *Mål og Mæle* 38:2) eller IKEA-coole brug af omlydstegn over bogstaver, der i sammenhængen ikke er berettiget til at bære dem. Et eksempel er *chörizo* for den krydrede spanske spegepølse *chorizo*. På den måde får producenten også signaleret en »merværdi« (coolness) frem for den mere defensive rene erstatning eller tilnærmelse.

I mindre formelle sammenhænge end de juridisk sårbare som reklame og varedeklarering støder man desuden på brug af anførselstegn som modifikation af de konventionelle betegnelser. Man taler om »kød«, »æg« og »mælk«, »sukkerfri yoghurt« o.m.a., vel vidende at det ikke er den ægte vare.

Samlet set kan man sige, at den interpunktionelle modifikation er et forsøg på med så minimale virkemidler som muligt at opnå formel distinktion fra originalproduktet, samtidig med at man gerne vil bevare en tydelig sproglig tilknytning til det.

Leksikalsk krydsning

En teknik, hvor det handler om at kombinere den carnivore betegnelse med den herbivore produktangivelse,

anvendes også. Det fører til krydsende former som *Veggie-naise* (fig. 5),

veggiedeller og *havreghurt*,

sidstnævnte af mærket Yosa, hvori den fra vores eksempel eliderede første del af ordet *yoghurt* gemmer sig. Man kan også skifte en del af betegnelsen ud med et indforstået eller ergonymisk (produktnavnemæssigt) element som i *iMat fraiche* (fig. 6).

En virkelig fiks måde at løse udfordringen »surrogatprodukt søger betegnelse« på er *cavi-art®* (fig. 7), som erstatter den konventionelle betegnelse for de (for nogle) delikate salte fiskeæg, og som ikke alene får flettet kunstigheden ind i produktet (*art* som i *artificial*), men som formentlig også

Fig. 5. Veggie-naise.

Fig. 6. iMAT FRAICHE. Bemærk udråbstegnet!

Fig. 7. Cavi-art®.

sugerer, at det her er madkunst på højeste niveau, såvel kreativitets- som smagsmæssigt (art i sin egen ret, altså kunst).

Den blodløse slagter: oxymoroner

En helt femte måde at løse erstatningsproblematikken på sprogligt er lidt mere sofistikeret. Her KALDER man rent faktisk produktet for dét, det erstatter, men tilføjer så et fancy prædikat, fx *Meat taken to a new level*. En variant er *Beyond meat*, der også findes i udgaverne *Beyond mince* (hakked, jf. ovenfor) og *Beyond sausage*. Det ER altså kød, bare bedre. På pakken loves der endda »Now even meatier«. De to formuleringer signalerer et henholdsvis kvalitativt og kvantitativt fremskridt, som selvbevidst appellerer kødspiserne til at komme med op på det næste udviklingstrin. Man kan komme i tvivl om, hvad komparativformen egentlig sammenligner med, det traditionelle

kød eller den tidligere generation af *Beyond*...

Man kan også nævne det mente kødprodukt, idet man pakker det ind i dets egen negation i form af et særligt, kreativt udtryk. Det sker bl.a. i *Chickened out burger*, altså en »afkyllingeficeret burger«. Producenten er den hollandske *The Vegetarian Butcher*(!). Det er ikke så oxymoronisk en konstruktion som fx *vegansk tunsalat* eller *vegansk stenbiderrogn*, der også er autentiske eksempler på vego-lingo. Et paralleleksempel

Fig. 8. PigØut grisefri flæskesvær.

har vi i *PigØut* (fig. 8), der er de tidlige nævnte veganske flæskesvær.

Bemærk i øvrigt det gennemstregede nul, Ø. Sloganet bag produktet er *Full of flavour – free of guilt*.

Negation

Nægtelsen er et forsøg på at nævne det intenderede produkt, samtidig med at tæppet straks trækkes væk under varens reelle substans. Det er eksempler som *No-chicken chunks* (›kyllingefri stykker‹). Læg i øvrigt mærke til omhuen, der i vego-lingo lægges i at undgå negativt besatte ord og udtryk som *kunstig, syntetisk, erstatnings-, pseudo-, surrogat-* eller lignende, hvad der jo er meget forståeligt. Dog kalder *Nemlig.com* faktisk et af deres produkter for *erstatningskød*. I enkelte tilfælde kan producenten i øvrigt også bruge ironi til at markedsføre deres varer med. Herpå er *Mock duck* (›snyde-and‹) et glimrende eksempel, ovenikøbet begunstiget med et nær-rim. I samme kategori ligger serien *tunfri pålægssalat, hønsefri pålægssalat* og en række andre varianter. Det pudsige ved sidstnævnte formuleringer er, at samtlige produkter jo kan siges at være på én gang både *skinke-, tun- og hønsefri + hval-, odder- og elefantfri* samt meget andet forhåbentlig. Det er bare ikke det, det kommunikativt handler om: intentionen er at fortælle konsumenten, hvad han/hun skal forestille sig at putte i munden, men fratrukket den for nogle dermed forbundne dårlige samvittighed over, at der er medgået et stykke dyreliv til nydelsen.

Komplet sproglig erstatning

Den sidste teknik, jeg vil beskrive, består i en fuldstændigt vilkårlig erstatning af den oprindelige produktbetegnelse med en helt anden form: Tag fx *fløde*, som i sin veganske erstatningsform går under betegnelsen *cuisine*, altså det etablerede franske ord for køkken og gastronomi. Eller *Oumph!*: Her tages en engelsk interjektion (lydord) og gøres til navnet på en vegansk produktserie. Det er twitter-internet-slang; der er en vis tradition for at lægge et billede ud på nettet med en særligt specifik beskrivelse af en situation, hvor det semantiske subjekt er omskrevet til *Oumph*. Forestil dig noget så irriterende som »*Oumph is such a bitch for waking me up this early*« – der tydeligvis kun har til formål at indikere, om læseren ved nok om afsenderens liv til at være i inderkredsen og kunne regne hemmeligheden ud. Denne udlægning skylder jeg vores nye

Fig. 9. Suggestive produktnavne.

medredaktør Simon Poulsen, som vi introducerede i forrige nummer (42:1).

Mums, lækkert! Veganisme som mission

Der bliver i veganske kredse gjort meget for at tale produkterne og maden op. Veganske fødevarer anprises ikke bare af producenter og distributører, men også af »anmeldere« og forbrugere. Navnlig adjektivet og adverbiet *lækker(t)* bliver brugt flittigt, jf. fx »Violife ost er noget af det lækreste i Danmark« (jf. fig. 3 og 9). En anden anpriser vegansk kakao: »Den lækreste kakaomælk i verden er en soyakakao«. Disse eksempler demonstrerer også noget andet, nemlig en udbredt brug af superlativer i veganeres eller vegomad-distributørers beskrivelse af deres eget produkt. Man finder også hyppig forekomst af udråbstegn – lidt som i boligannoncer.

Disse retoriske hyperbler giver, sammen med løfter om eksklusivitet, sproget i annoncerne et lobhudlende præg: Nemlig.com leverer »gourmet ost«(!), der er »ren naturlig nydelse«. Om samme ost siges: »Udsøgt på brød, perfekt i en toast, lækker i en wrap«. I nogle tilfælde bliver den positive bedømmelse ligefrem til den kategorisering, produktet egentlig mangler: I *Sensational burger* skal man selv regne ud, at *sensational* betyder, at der er tale om et plantebaseret produkt.

Andre kommunikative virkemidler er brug af (i denne sammenhæng) vage plusord som *kærlighed*, der også optræder som non-verbalt symbol i mærket *Violife*, hvor prikken over det andet

i er erstattet af et hjerte (jf. fig. 3 og 9). Man finder desuden adjektiver som det natursymboliserende *grøn* eller symbolske grønne blade på pakningen.

Betragter man navnene på firmaerne, der sælger de veganske produkter, og på de forskellige serier af produkter, de enkelte varer indgår i, så tegner der sig et mønster: Et navn som *Naturli'* suggererer, at veganske produkter er mere autentiske end animalske. Det samme gør indpakningerne, når de fx prydes af sommerfugle eller blomster, om end industrielt fremstillede veganske produkter er mindst lige så syntetiske, tenderende mod mere, som non-veganske. Det skyldes, at veganske færdigretter, der forsøger at kopiere carniske, ikke bare skal kæmpe med at få retten til at hænge (fysisk) sammen, være holdbar, mætte og være smagfuld, men herudover også skal LIGNE det, der ellers er forbudt. Om det også skal SMAGE som det, er nok en, ja, smagssag. Men denne selvpålagte tendens til kopiering bliver en udfordring for det veganske projekt. Man fastholder, at man som veganer ikke behøver at give afkald på noget. Man kan få alt det, man allerede spiser, i en MINDST lige så velsmagende udgave.

Indforståethed, oversættelsesarbejde og tilnærmelse

Af juridiske grunde er emballagen om produkterne altså ofte uden de fællesbetegnelser, de prøver at erstatte. Men bloggere, influencere, anmeldere og forbrugere kender udmærket målsætningen og »oversætter« således de til tider kryptiske orddannelser til de på-

tænkte efterlignede produkter: *Alpro Mild and creamy* bliver hos influencerne til »yoghurt af soyabønner«. Et produkt, hvis emballage er påtrykt *plantemargarine*, bliver i omtalen til »en populær plantesmør«. I hjemmet omtales produktet ganske enkelt som »smør« ifølge velunderrettede kilder. Præcis det samme mønster ser vi med *risdrik* > *rismælk* > *mælk*. På denne måde får vi en fuldendt *transsubstantiation*: Ligesom vin i den katolske kirke bliver til Jesu blod og oblater til Jesu legeme, bliver plantemargarine her til smør og ris til mælk, vel at mærke uden at nogen dyr lider overlast.

Forsvinder betegnelserne, når kødet gør det?

At det »forbudte« produkt eller ditto ingrediens ikke nævnes i markedsføringen, betyder altså ikke, at ordet forsvinder ud af veganernes sprog. Det får blot et andet indhold. Som en blogger formulerer det: »At man fravælger produkter fra dyr, betyder ikke nødvendigvis, at man ikke vil spise kød. Det skal bare ikke være lavet af dyr. Mange af produkterne [...] beviser med deres smag og konsistens, at kød sagtens kan laves direkte af planter – og så er det både langt mere miljøvenligt og vigtigst af alt 100 % dyrevenligt.« Man kan indvende, at det er en strækning af sproget: Ordet *kød* er pr. definition muskelfibre. På den anden side har der længe eksisteret metaforer som *plantemarv*, *frugtkød* og *-flæsk*, det sidste i hvert fald til jul, så hvorfor ikke også acceptere en konsekvent metaforisering af begrebet *kød*? Der er

imidlertid nogle, der ikke er så large. Næmlig Forbrugerrådet, som er bekymret for, at de nye veganske produkter med deres kreative betegnelser kan vildlede kunder, der går efter den »ægte vare«. For hvor man i vegansk markedsføringssammenhæng gør alle mulige sproglige øvelser for at undgå at nævne »det, der menes«, arbejdes der paradoksalt nok samtidig både sprogligt og visuelt på at tilnærme sig det mente i så høj grad som muligt, men uden at være det.

Man kan undre sig over, at veganere holder så stærkt fast i de »traditionelle« produkttyper, som ofte udspringer af kød. På den måde bliver veganismens lingvistik et fænomen præget af tilnærmelse med krumspring. Ligesom der på produksiden er tale om forsøg på mimesis, nærmer de leksikalske dannelser sig deres sproglige inspirationskilde, samtidig med at de behændigt undgår 100 % kopiering.

Ken Farø, ph.d.,
lektor emeritus i tysk sprog,
Institut for Engelsk, Germansk og
Romansk, Københavns Universitet

En klage for bikken

■ Om en tabt fornærmelse

Af Simon Poulsen

Af og til må en sproghistoriker undre sig over, hvorfor nogle ord gør karriere og bliver brugt og fornyet gennem tusindvis af år, mens andre ord glider lige så hurtigt og pludseligt ud af sprogbrugen, som de kom ind. Selvfølgelig er alt derimellem muligt, og intet er sikret på forhånd: Et flere tusinde år gammelt, stærkt og stabilt ord kan fra en generation til den næste miste pusten og tabe konkurrencen til en yngre dannelse eller et nyt lån. Omvendt kan også pludseligt optagne lån eller nydannelser sole sig i deres nys opståede pondus og selv blive grundpiller i de næste mange generationers ordforråd. Ofte lever de glemte ord dog videre i gemte afkroge, uden for standardsproget, i faste vendinger eller som specialiserede termer for få indviede. Sproghistorikeren står tilbage med lysten til at forstå, hvad der fik sprogbrugerne til at opgive, afskaffe – eller nok rette- re erstatte – et levedygtigt og flittigt brugt ord.

Sådan et ord er *bikke*, der levede i bedste velgående langt ind i 1800-tallet, men som vist er gledet ud af de fleste nulevende rigsmålstaleres munde. Ordet *bikke* ser ud til at have urgermansk ophav og altså have omkring to tusinde år på bagen, men alligevel tog det ikke mere end et par generationer at miste fortidens glørværdighed.

En værre bikke

Jeg stiftede bekendtskab med ordet *bikke*, da jeg som studentermedhjælper på et digitaliseringsprojekt af *Ømålsordbogens* imponerende seddelsamlinger fik en del af indholdet mellem mine egne hænder. Samlingerne indeholder en ufattelig mængde sedler med belæg og oplysninger om ord, lyde, sprogbrug, kultur og samfund for landbobefolkningen på de danske øer omkring år 1900. En stor del af disse sedler ligger til grund for den trykte ordbog, men samlingerne indeholder også oplysninger, som af den ene eller anden grund ikke blev vurderet tilstrækkelige eller gyldige til at gøre karriere på de glatte sider.

En enkelt af disse sedler er et vidnesbyrd om et farverigt lille ord, der tilsyneladende gemte sig på Thurø ud for Svendborg lidt længere end i resten af landet – hvis det altså er det samme. På sedlen finder man ordet *bikke*, der er forklaret som »et nedsættende ord om en kvinde«. Dem kan der jo være så mange af, men lige dette stammer fra en artikel af P. Malling Larsen på Thurø, der den 21. juli 1961 blev bragt i *Svendborg Avis*. Artiklen handler om sproget på øen i gamle dage, og han forsyner fint sine eksempelord med tilsvarende sætninger. Til *bikke* skriver han: »Hun er en værre *bikke*, der siger

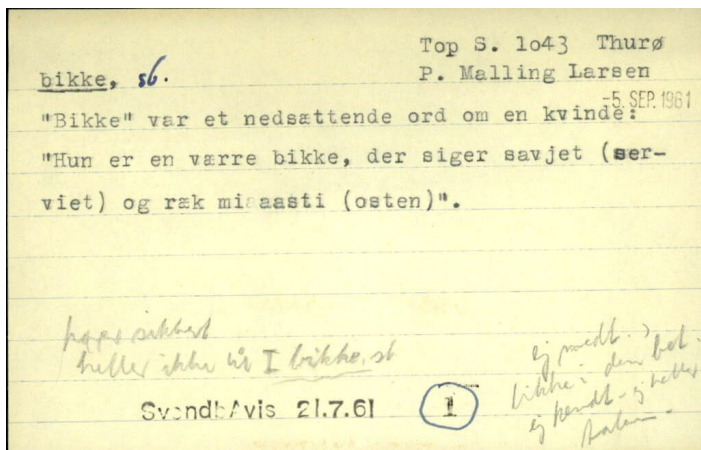

Fig. 1. Seddel fra Ømålsordbogen (fra digitalesamlinger.hum.ku.dk).

savjet (serviet) og ræk mi aaasti (osten)«. Sedlen er stemplet den 5. september 1961, og der er påført nogle bemærkninger med en blød blyant, der forklarer, at *bikke* ikke er kendt i den betydning. At ordet ikke kom med i ordbogen, skyldes formentlig, at kilden stod helt alene trods omfattende samlinger fra Thurø og Tåsinge, og at den præcise betydning er uklar.

Klart er det, at den *bikke*, som vi finder på sedlen, ikke har noget at gøre med de andre homonymer, der er behandlet i *Ømålsordbogen* – nemlig substantivet *bikke* »hammer; næse, hue«, verbet *bikke* »bilde, hugge eller uddybe furer i kværnsten« og interjektionen *bikke*, et kaldeord til ænder. Der er nok heller ingen forbindelse med verbet *bikke*, som min egen familie bruger flittigt om mere eller mindre holdbare – men altid kreative – hjemmesløjdløsninger.

Bikkja og mange andre ilde navne
Selv hvis *bikken* fra Thurø ikke skulle høre til her, så findes der en ældre og enslydende fornærmelse, der engang var udbredt i hele landet, nemlig *bikke* »(en) tæve«. Etymologisk set er ordet egentlig kedeligt. Det er et særegent germansk ord, hvis

oprindelse fortaber sig som gøen i tågerne. Det kendes fra oldnordisk og islandsk *bikkja*, færøsk *bikkja*, norsk *bikke* og fra mange svenske dialekter (som *bikkja*, *bikka*, *bekkja*, *bykkja*, *bökka* m.v.) – og fra engelsk *bitch*. Mere påfaldende er betydningen og dens udvikling: Selv i oldnordisk bruges ordet både nøgternt og beskrivende om en tævehund, samtidig med at det optræder i fornærmelser fra begyndelsen. Man kan for eksempel finde fornærmelsen *bikkja* i *Kong Sverres saga*, der foregår under den norske borgerkrig og strid om tronen mellem *birkebeinerne* og *baglerne*, og hvis hovedperson er *birkebeinerkongen* Sverre Sigurdsson (1151–1202). Sagaen er nedskrevet på bestilling fra kongen selv nogenlunde samtidig. Her står, at kong Sverre var blevet kaldt *bikkju* (akkusativ af *bikkja*) *ok mörgum öðrum illum nöfnum* »og mange andre ilde navne« af de *baglere*, som Sverre og hans mænd havde belejret i vinteren 1202. Det ville kræve tilgivelse, men den var den

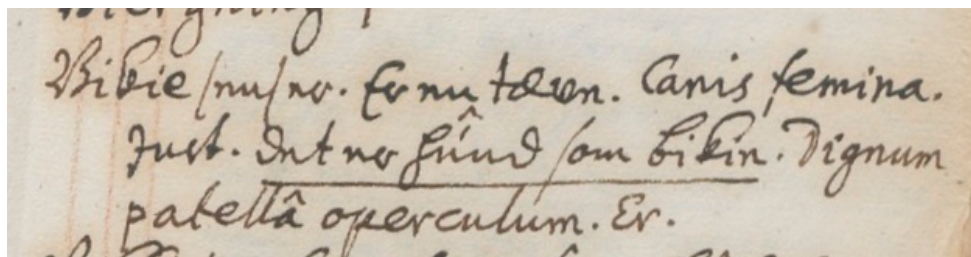

Fig. 2. Fra Moths Ordbog (fra ordnet.dk).

fromme konge villig til at give, hvis også hans synder blev tilgivet.

»Det var hûnd som bikie«

I islandsk, færøsk og norsk var den oprindelige »tæve«-betydning stabil, og man kunne da også finde den i dansk: I *Moths Ordbog* (ca. 1700) kan en hyrdehund hedde *fæbikke*, og han bestemmer grundordet således: »*Bikie*, en, Er en Tæve. *Canis femina*« (fig. 2). Moth kender også udtrykket *det er hûnd som bikie*, oversat med *dignum patellâ operculum* »et låg, der passer til krukken«, og netop denne vending findes også lidt senere. Videnskabernes Selskabs *Dansk Ordbog* (1793) noterer sig om ordet *bikke*: »Høres sielden uden i det gemeene Ordsprog: Det er Hund som Bikke og Bikke som Hund, hvilket bruges om et Par i Ægteskab sammentrædende Personer, som i slette Egenskaber ere hinanden lige«. Her er det altså endnu hunden, der råder. Det var det også i Peder Syvs *Danske Ordsprog* (1688), hvor ordet endnu var almindeligt og hyppigt i vendingen *at klage for hunden at Bikke beed*, forklaret med *klage hvor mand faar ingen trangebood*, altså at klage et sted, hvor man ikke får trøst eller medhold. Den vending

kan man også stadig bruge i Norge, i hvert fald findes den i *Norsk Ordbog*: *klag deg for hunden at bikkja beit deg*.

Fra de tidligste tider er det dog ikke kun Sverre, der er blevet fornærmet over at blive kaldt *bikke*. Første gang ordet optræder i gammeldansk (ca. 1100–1500) er i et dyrerim, der er nedfældet i et papirhåndskrift omkring 1460 af en munk i Næstved. I et vers om sagnfuglen Kaladrius, der kunne give en syg mand svar på, om han skulle leve eller dø, hedder det nemlig for den mindre heldige:

*Thy tw esth sywgh och blywer dødth
hugswale kan iek tek ickæ
thyne venner æræ faa, thet er stoor
nødth
din høstrø er en bichæ*

I et i *bichæ* er løbet en smule ud, men der er ingen tvivl om budskabet: Du er syg og skal dø, kan ikke trøstes, og ovenikøbet ligger din hustru i med andre. Det står i skærende kontrast til den raske modpart i den følgende strofe, som skal leve blandt sine fine venner og med en *fulthro qwynnæ* – en trofast (og u-utro) kvinde.

Særbetydningen ›tro kvinde‹ kunne man også opleve for fuld udblæsning i fynskfødte Sigfred Pedersens (1903–1967) *Labradorvise* (fra *Nye og sørgelige Viser*, 1933), som er det yngste belæg, der er taget med i *Ordbog over det danske Sprog*. I digtet er hovedpersonen en Rangperson, en Militær / med langt Gevær og alt det der, og han er ikke begejstret for, at hans »svigtende« kone fik besøg af andre. Hans sygelige jalousi skal løses, og det sker med hustrumord på vers:

*Ha, frække Bikke, gaa! – Nej bliv;
thi ej blot mig det gælder
men Standen; og dit usle Liv
paa Stedet her jeg fælder.
Han fælded først sin Bajonet
...og alt det der med Rør og Ret,
og fælded dernæst Konen
med stød i Farezonen.*

Bikke som fornærmelse lever måske endnu, ikke kun på Thurø, men med lidt held også i Vendsyssel. I hvert fald er det med i *Jysk Ordbog*, hvor det kan spores til en brevveksling mellem lærer Grøn i Hellum og forfatteren og

dialektologen Feilberg. Grøn indberettede i en af sine ordlister (i slutningen af 1880'erne), at han mente at kunne huske at have hørt et *be-k* brugt nedsettende om kvinder, og han gav eksemplet *æn gamæl uj' be-k* ›en gammel ond bikke‹. Bornholmerne er eller var dog tilsyneladende de bikkegladeste: På øen har *bigga* og *arribigga* ›arrig kvinde‹ nemlig fået selskab af de maskuline *bigge* og *arribigge* ›uvorn dreng‹.

Bikken og loven

Det bornholmske *arribigga* kendes også i svensk *argbikka*, og måske var svenskerne før i tiden de flittigste brugere af fornærmende sammensætninger, i hvert fald er de gået et skridt længere for at dæmme op for brugen. Allerede i oldnordisk kunne også *bikkjuhvælpr* og *bikkjusonr*, altså ›tævehvalp‹ og ›tævesøn‹, bruges om tobenede, og i fornsvensk (ca. 1125–1526) finder man tilsvarende *bikkjuhvælper* og *bikkjusonr*. Noget tyder på, at de var flittigt brugt, for i Västgötalagen (fra anden halvdel af 1200-tallet) findes der en særlig lov mod fejlagtigt og ufortrydende at kalde

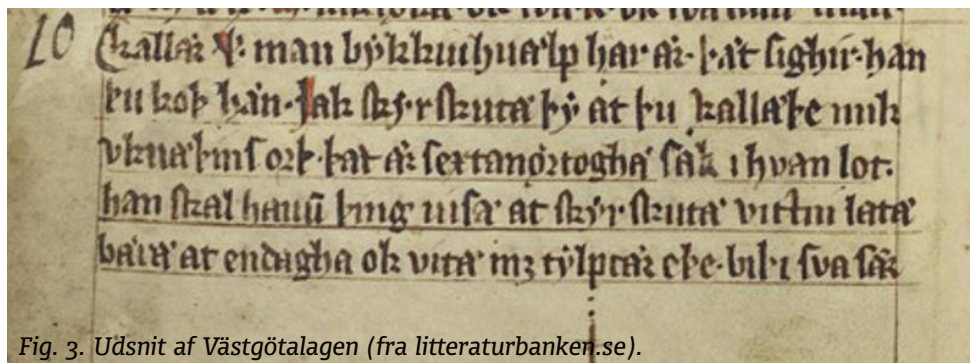

Fig. 3. Udsnit af Västgötalagen (fra litteraturbanken.se).

en mand for *bikkjuhvælper* (fig. 3). Det skal man vare sig for, for loven lyder:

Kalder en mand en mand *bykkiu-huælp*. »Hvem er det,« siger han.
»Du,« sagde han. »Jeg kundgør det, at du kaldte mig ukvemsord«. Det er 16 ørtugers sag i hvert parti.

Bødestraffen på 16 ørtuger for at kalde en mand bikkehvalp var ikke så lidt. 16 ørtuger svarede til 1/24 mark, eller som kornmål 26% Västgöta-tønder rug (noget i retning af 333 kg), så det var altså en anseelig bod, der skulle betales for grove skældsord.

Et bikke-bjæf fra fortiden

Nu har jeg ladet bikken og dens søn føre os tilbage i tid. Jeg er dog ikke kommet nærmere på at forklare, hvorfor disse udmærkede skældsord og den helt anstændige lægmandsbetegnelse for ›tæve‹ måtte vige pladsen for andre. I begyndelsen ridsede jeg op, at det nok ikke er helt korrekt at tale om ords forsvinden, for det er temmelig usandsynligt, at sprogbrugerne kollektivt opgiver at italesætte et fænomen, medmindre selvfølgelig det, som ordet beskriver, forsvinder samtidig. Her kan læserne tænke på tekniske termer fra forsvundne håndværk, urter, der ikke længere sankes, eller nyere tids opfindelser, der allerede er blevet udkonkurreret (*diskette* og *Betamax* klarer nok ikke mange generationer til i folkmunde).

Måske kan netop den nedsættende brug af *bikke* have givet afsættet: Når først ord bliver associeret med noget

uartigt, ubehageligt eller tabubelagt, kan de hurtigt miste fodfæste. På samme måde siger jeg for eksempel hellere selv *hunhund* fremfor *tæve*, selvom det får hundekyndige til at rynke på næsen. På samme måde opfører et udtryk som *bloody nose* sig i de varianter af (især) britisk engelsk, hvor *bloody* bruges som kraftudtryk. Her erstatter det uskyldige *nosebleed* nemlig *bloody nose*, som det stadig hedder på den anden side af Atlanten, for at undgå at bringe talerne i forlegenhed.

Kraftudtryk og skældsord skal i særlig grad holde sig på dupperne for at forblive relevante. Men man kan jo så undre sig over, at bikken fik lov at bide så længe i begge betydninger, inden den måtte aflives. Sådan går det – selvom et udtryk er levedygtigt i det ene århundrede, behøver det ikke være det i det næste, og brugen af *bikke* ebbede kraftigt ud i første halvdel af 1900-tallet. Men hvis du, gode læser, stadig har fat i linen, må du gerne holde os i kort snor og komme med dine egne erindringer, hvis du kender ordet fra din egen hjemstavn, familie eller måske ligefrem dit eget hundehus – eller ordforråd.

Simon Poulsen,
ph.d.-studerende i Indoeuropæisk,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Svar på Spørgviden fra bagsiden

1. Det rigtige (og kedelige) officielle svar er nok (3) svaneunger eftersom hverken svælling eller svanling optræder i Retskrivningsordbogen. I *Den Danske Ordbog* er både svælling og svanling dog medtaget, begge med den stigmatiserende konnotation »denne brug regnes af nogle for ukorrekt«.
2. Det er verbet at stække.
3. Et andet navn for rødhalsen er rød-kæll. Dette ord er lånt fra tysk Rot-kelichen, hvor -kelichen er en diminutiv af Kehle »strube«.
4. Omis betyder »fugl« på oldgræsk. Stammen omith- ses i danske ord som ornitologi, egl. »fuglevidenskabsog ornitose, et andet navn for papergøjesyge«.
5. Ner.
6. Uccello er ordet for »fugl« på italiensk. Det kommer i øvrigt af senlatin *in auecellum*, diminutiv af avis »fugl«.
7. *Eine Meise haben* betyder at »have mistet forstanden«, jf. dansk have eller få pip.
8. En musvit.
9. Gråand, grågås, gråkrage, gråmæge, gråmejse, gråspurv. Bonuspoint til dem der har tænkt på gråstrubet lappedykker. Men minuspoint til de spørgefugle(!) der siger grå stær.
10. En fugls bagdel kaldes gumpen.
11. En enlig svale.
12. Ifølge *Den Danske Ordbog* er en spindnatfugl en »(op)læst person der skriver anmeldelser eller andet kulturnstof i en avis uden at have en journalistisk baggrund«.
13. En Falco peregrinus er en vandfalk. Det latinske ord falco »falk« menes i øvrigt at være lånt fra et germansk sprog.
14. Det gør marabustorven. Chokolademærket er opkaldt efter storken, som der oprindeligt var en afbildning af på emballagen.
15. Urindoeuropæisk *gʰans- betyder »gås«. Ordet lever videre i fx latin *anser* »gås«, sanskrit *hamsā*- »gås«, tysk *Gans* »gås« og dansk gås.
16. Denne åbning kaldes en kloak.

Fregner på tavshedens hud og øer i bevidsthedsstrømmen

Om tale og (især) skrift

Af Marie Møller Kristensen

Dette tidsskrift handler om sprog og tale: mål og mæle. Da tidsskriftet p.t. ikke er blevet konverteret til en podcastserie eller videokonference, hvor bidragene fremføres mundtligt, skal nogen altså SKRIVE om sprog og tale. Så skal de skrevne tegn »bredsås« på tryk eller digitalt. Derefter spirer de frem, når de læses, men budskabet vil dog visne lige så rapt i læserens sind som hurtigvoksende altanblomster. Det påstod Platon i hvert fald for 2400 år siden i en skriftkritisk tekst, som ikke desto mindre er blevet en evergreen eller evighedsblomst (dialogen *Faidros*).

Hvis nogen læsere kommer forbi og »plukker« det skrevne (den oprindelige betydning af læse er »plukke, samle«) om 2 uger, 2 år eller 2000 år, vil det indgå som et lillebitte element i den skriftlige kultur (»dyrkning«) eller kommunikation (»fællesskabsskabelse«), der er blevet bedrevet i mindst 5000 år i forskellige regioner på planeten Jorden.

Foreløbig sidder jeg dog bare alene og skriver. Selvom jeg selvfølgelig har lært det af nogen og skriver til nogle andre, så sidder jeg lige nu mest og »snakker med mig selv, snakker med mig selv, taler til den tomme luft« (som det hedder i en sang) – ved hjælp

af tegn og skriftteknologier. Jeg har gang i en asocial dialog med mig selv, og først ankomsten af læsere vil få skriften til at folde sig fuldt ud som socialt fænomen. DET TALTE SPROG er socialt på en mere umiddelbar måde og forudsætter som regel samvær – herunder i stigende grad afstandssamvær eller fjern-nærvær, hvor samtalende i hvert sit rum forbindes via kabler rundt om kloden og satellitter i kosmos.

Allerede ordet *mål* (som indgår i navnet på et vist tidsskrift) peger tilbage på det sociale ved sproget. Ordets oprindelse er ifølge *Den Danske Ordbog* »norrønt *mål*, gotisk *maþl*, »forsamling, torv«, beslægtet med *møde*.« Menne-sker mødes, og *sød/sur* tale opstår. Samtalerne, enetalerne, skåltalerne osv. kan med fordel kombineres med indtagelse af mad og drikke: Vi deler både *tungemål* og *måltid*. Det sidstnævnte *mål* omhandler det »opmålte tidspunkt«, altså spisetid, og for så vidt måltidet er en social begivenhed, vil man formentlig også bruge *tungemålet* til snak over bordet. I hvert fald er det sproglige mål og mæle helt tilbage i de etymologiske tåger knyttet til livet i grupper og forsamlinger.

Det stemmer måske ikke helt overens med *Første Mosebog*, hvor både Gud og Adam i begyndelsen bruger sproget til at tale TIL og OM snarere end MED nogen, idet Gud beordrer og siger forskelligt, og Adam giver dyrene navne. På grund af dyrene er Adam ikke længere alene, men føler sig stadig ensom som eneste talende menneske, indtil Eva kommer til. Herefter kan de to så tale sammen og fortie ting for hinanden.

Sproget er blevet socialt, sådan som det allerede er i ordet *mål* og i en anden »skabelsesberetning« om sproget i tidernes morgen. Den hævder, at brugen af ild fyrede op under sprogevn, idet vores tidligste forgængere for alvor udviklede deres talefærdigheder, når de sad omkring bålet og tilberedte måltider, ventede på lysets genkomst, lavede håndarbejde og håndværk, og havde masser af tid til at snakke, fortælle og forhandle.

Mens *mål* og *mæle* viser tilbage til noget socialt (forsamling, torv, møde), henviser andre ord for sprog som bekendt til tungen, fx *lingua* på latin og *glossa/glotta* på græsk. Her er den sproghistoriske kilde mere tør og kedelig, men min skuffede målløshed hører op, når jeg slår det tykklingende ord *sprog* op – og bliver henvist til ordet *fregne*! Det handler øjensynlig om forbindelser mellem pletter og det at strø, stænke, sprøjte, sprede, bryde frem. Vi taler eller sproger (*sprechen, spreken*), idet vi spreder (latin *spargere*) og ud-sprøjter lyde og ord.

Talte og hørte ord er fregner, der bryder frem på tavshedens hud.

Men hvad så med skriften?

Hvis sprog forstået som DET TALTE SPROG bruges til at udspejle og sprede meddelelser, når vi er sammen ved bålet og spisebordet, på torvet og i parlamentet (af *parler, tale*), hvad kunne SKRIFTSPROGET så have af særfunktioner og formål? Som nævnt kan jeg snakke med mig selv, når jeg skriver, og i modsætning til tankerefleksion bevares mine indfald i ydre tegn, som papiret eller skærmen »genspejler« (reflekterer). Dermed får mine samtaler med mig selv en anden karakter, end når jeg kun tænker. Og jeg skaber noget blivende (en tekst), ligesom når jeg tegner eller former i ler, træ osv. Gennem skrifttegn dannes der øer – små stykker fastland – i eller ud af bevidsthedsstrømmen, der ellers altid strømmer videre og forsvinder med tiden.

Med andre ord muliggør skrift en slags »eftermæle«. De skrevne tegn kan bevare de levende og dødeliges mål og mæle, tanker og forestillinger, når lydbølgerne og vores erindringer er ebet ud, når konsekvenserne af vores tale(handlinger) er udlevet og vores genfortællinger slidt op. Denne brug af skriftligt »eftermæle« til at skabe en eksternaliseret, kunstig og kollektiv hukommelse (et lager og en hukommelsesstøtte) er en af skriftens vigtige funktioner og formål.

Forholdet mellem skrift, hukommelse og overlevering er derfor en af de dimensioner, som jeg undersøger i min bog *SKRIFT – fra billeder til bits* (forlaget Mindspace, 2020). Bogen er tværfaglig, netop fordi skrift har man-

Fig. 1. Delvis smadret hukommelseslager. Holland House Library efter et luftangreb, London 1940. Foto: Harrison for Fox Photos Limited.

ge dimensioner og kan relateres til flere sider af vores kultur og teknologiske udvikling. Efter et indledende kapitel om skriftens historie, om hvad vi bruger skrift til, og om nye udviklinger i skriften som teknologi og medie fokuserer de følgende kapitler således på skrift og skrivning i relation til seks overordnede temaer: Hånden, Billedet, Hukommelsen, Digitaliseringen, Globaliseringen og Magien. Det er altså en bred og broget, essayistisk og illustreret bog om skriftens forbindelser til krop og sanser, håndværk og digitale

teknologier, billedkunst og magi, globale medier og fællessprog, kulturel og ekstern hukommelse i redskaber, tekster, filer og computerprogrammer.

En anden tilgang til skrift er den fagspecifikke, hvor forskellige videnskaber og fagretninger anlægger og botaniserer i hvert sit blomsterbed i skriftens og skriftkulturens store og frodige have. I denne have er der bede, som min egen bog går udenom, fx den gamle tradition i lingvistik og filosofi for kun at interessere sig for skriftsprog («papbarnet») i relation til talesproget

(»yndlingsbarnet«) og for at opfatte skrift som et afledt og sekundært fænomen. Der findes også fagretninger, der fokuserer på de færdigheder eller kompetencer, som tekstproduktionen kræver. Andre studerer de kognitive og/eller kreative processer, der (forhåbentlig) foregår i den skrivende. En ikke længere ny retning, *New Literacy Studies*, undersøger skrivning som en social praksis, og flere slægtninge med andre navne ser ligeledes på brugen af skrift i konkrete situationer og kontekster. Yderligere, og nu stopper jeg snart opremsningen, kan man forske fænomenologisk i den skrivendes egen oplevelse af skrivningen og herunder både det selvforhold og de følelser, som skriftproduktionen vækker.

Hermed har jeg nævnt nogle eksempler på faglige tilgange, der specialiserer sig i bestemte aspekter, og flere af disse aspekter ved skrift og skrivning berører jeg også i min egen bog, men her i relation til det overordnede tema for et kapitel (Hånden, Billedet, Hukommelsen, Digitaliseringen, Globaliseringen, Magien). Skrivning som en social praksis har dog ikke fået sit eget kapitel. Men ligesom *tungemålet* dyrkes i *mødet*, således indgår skrivning og læsning naturligvis også i en social og (gerne) meningsfuld udveksling, en kommunikation.

Udvidelse af kommunikationszonen

Som teknologi og medie har skriften den medfødte egenskab at kunne UDVIDE KOMMUNIKATIONSSITUATIONEN både tidsligt og rumligt, idet tekster kan bevares gennem tid og sendes gen-

nem rum. Denne overskridelse af kommunikationsmødets nu og her var engang særlig for skrift og grafisk kunst, samt mindesmærker og arkitektur. I løbet af de sidste 150 år er muligheden for at gemme (spor af) informationer over tid og dele dem over afstande vokset, så den nu inkluderer lydoptagelser og radio, fotos, film og video.

Den skriftlige kommunikations »eftermæle« og rækkevidde er ikke længere noget særligt, og et andet af dens gamle kendetegn er også ophævet, nemlig tidsforsinkelsen, idet skriftmeddelelser kan udveksles øjeblikkeligt eller samtidigt (ligesom andre elektroniske informationer). Allerede med telegrafien blev skriftens gamle vilkår »usamtidighed og forsinkelse« ophævet, hvor det førhen kun kunne overvindes via »skrivning« af signaler med ild og røg, en kommunikationsform, som blev brugt flittigt af vikinger her-tillands. Eller usamtidigheden og forsinkelsen kunne elimineres gennem magiske former for skrift, som da Gud sender en *instant message* til den babylonske konge i historien om skriften på væggen (*Daniels Bog* i *Det Gamle Testamente*).

Sådan en øjeblikkelig eller samtidig skriftkommunikation udøver vi i dag hele tiden via sms, chat og sociale medier, hvor de skrevne tegn ovenikøbet ofte strømmer videre og efter kort tid ikke kan genfindes. Skriften mejsles ikke i sten, og man kan sjældent bade to gange i det samme feed. Skriftens sociale rum er altså formentlig blevet udvidet kvantitativt og geografisk. Der skrives enormt meget (dog ofte kort-

fattet) af enormt mange mennesker, som befinder sig enormt mange forskellige steder. Men til gengæld er holdbarheden eller udløbsdatoen måske forkortet, da vi i dag nok skriver mere for vores samtidige og mindre for ufødte læsere, der om 100 og 1000 år kunne genfinde bevaringsværdig viden i vores tekster – modsat aktuel information. For forskellen mellem viden og information handler vel om, hvorvidt indholdet har en værdi i et større eller længere perspektiv (viden) eller er relevant og brugbart nu og her (information).

Vores brug af elektroniske medier og computere har forandret den skriftlige kommunikations forhold til tid ved at ophæve forsinkelsen og muliggøre samtidighed, og forholdet til sted(bun-

dethed) og mobilitet er også påvirket. Godt nok har skriften, lige siden den opstod, givet sproget fødder (eller vinger, taget fra den græske budbringer-gud Hermes), da skriftmeddelelser som regel kan transporteres. Medmindre de graves i tunge sten. Det siges også, at Erasmus af Rotterdam læste (om ikke skrev), mens han red, ved hjælp af en wearable læsepult, som hesten bar på halsen. Det var smart, for han var ligesom mange i dag (før corona) ofte på farten.

Bærbare eller direkte kropsbårne minicomputere udvider selvfølgelig yderligere muligheden for at telekommunikere hvor som helst. Andre forandringer, som nyere skriftteknologier har medført, vedrører meddelelsers privathed og omfanget af massekommunikation, da skrivning og læsning

Fig. 2. Skriften på væggen; Belshassars fest. Maleri af Rembrandt, omkring 1635.

ofte foregår i mere eller mindre åbne fora (sociale medier) og altid via maskiner, programmer og netværk, som firmaer og eventuelt myndigheder kontrollerer.

Sidst men ikke mindst ændrer computerteknologier graden af (maskinel) automatisering i skrivning, for allerede de mest elementære tekstbehandlingsprogrammer »håndterer« automatisk en lang række funktioner, som før krævede håndlag og flere forskellige redskaber eller enkeltmaskiner samt intensiv uddannelse og skrivetræning.

De automatiserede funktioner rækker fra typografi og formatering, stave- og grammatikkontrol til automatisk fuldendelse af ord og sætninger, forslag til ordvalg, maskinoversættelse mellem sprog, automatisk lagring eller logning samt, mere ekstremt, brugen af skriverbotter til at generere tekst ud fra input eller diktat. (På længere sigt måske også ud fra neurologisk information, som opfanges i hjernen via fx elektroder, hvor programmer altså skal kunne »tolke og oversætte tanker« til skrevne tegn og tekster. Det vil være en helt ny type realisering af den skrivning uden menneskelig skribent, som allerede findes delvis).

Så selvom skrivning og læsning altid har krævet automatiserede kropslige og kognitive færdigheder, er det nye, at meget af automatiseringen foregår i computeren og ikke i menneskets omgang med sine hænder, sit syn, sin hukommelse og sine ideer og følelser, samt i brugen af eksterne støtter som skriveredskaber, linjeret papir, ordbøger med mere.

Håndens nedtur og billedernes op-tur

For så vidt betyder den teknologiske udvikling, at maskiner og herunder computere »frigøres« stadig mere fra de menneskelige brugere. Maskiner er selvfølgelig menneskeskabte og bruges af mennesker, men i dag kræver betjeningen typisk mindre håndlag og træning end fx ældre skriveredskaber og håndværktøj. De forprogrammerede funktioner kører af sig selv (og kan være selvlærende) og forudsætter andre – i nogle tilfælde færre – færdigheder hos det menneske, den krop og det sind, der vil forfatte en tekst. Automatisering, (for)programmering og maskinlæring medfører altså en frigørelse eller autonomi på teknologiernes side.

Teknologihistorisk betragtet har vi bevæget os fra en ældgammel befrielse af hænderne, der gennem den oprejste gang blev frie til brug og produktion af redskaber som stenøkser og senere pensler og penne, og mod en tiltagende frigørelse af redskaberne – maskinerne – fra hænderne. Samt fra nogle af de kognitive færdigheder, som fx håndskrivningen af længere tekster krævede og kræver. Hvad håndlag angår, kan små børn fx taste og swipe på en skærm, før de kan styre en blyant og tegne figurer eller skrifttegn, der pine-død skal formgives på en helt bestemt måde.

På en computer bruger vi primært fingerspidserne, og de tastende, trykkende og strygende fingre fungerer delvis som forlængelser af synet, men formgiver og føler ikke i samme omfang som den skrivende hånd eller de

Fig. 3. »Skrivende hånd«-emoji.

hænder, der holder og bladrer i en papirbog og hjælper os med at orientere os i teksten.

Mens langt de fleste former for skrivning og læsning er multisanselige og involverer syn og berøring (samt eventuelt andre sanser), er det måske især den taktile sansning, som computerskrivning og skærmlæsning skruer ned for. De manipulerende, berørende og følede hænder bruges stadig, især fingerspidserne, men ikke til at forme ved hjælp af et redskab og heller ikke til at berøre, bevæge og omslutte bøger og tryksager, som har en individuel taktilitet og er tynde eller tykke, slidte eller nye, glatte eller ru at røre ved.

Måske kan det faktisk hjælpe os med at fastholde opmærksomheden på det, vi skriver eller læser, når vi holder fast på en blyant eller bog? Måske har den taktile sansning også en langsomhed, som med fordel kan kombineres med synets og hørelsens hurtige tempo, med tankernes flugt og følelsernes storme, når vi skriver eller læser?

Til gengæld har den visuelle sansning og det billedlige i skriften fået ny styrke gennem computerteknologier. Layout, design, tekstledsagende fotos og andre billeder, ikoner og emojis, memes osv. fylder og betyder meget i mange former for skrift i dag. Dog stadig ret lidt i faglitteraturen 😞

Denne vending mod de billedlige egenskaber både i tegn (såsom smileys) og i hele skriftbilledet (som det så passende hedder) er om ikke en tilbagevenden til tiden før skriftsystemer med ordtegn og lydtegn, så i hvert fald en påmindelse om det tætte forhold mellem billede og skrift, grafik og gramma.

Billedet eller den visuelle kommunikation i bred forstand – figurative og abstrakte billeder, billedtegn og symboler, gestik og kropssprog – er den gamle kilde, som skriften kom af, før den dannede sin egen biflod i tæt forbindelse med det talte sprog. Eller sine mange bifloder, en for hvert skriftsystem. Her består hvert skriftsystem af en samling mere eller mindre abstrakte eller figurative tegn, fx *a*, *b*, *c* osv. og tegn såsom det kinesisk-japanske for sol, 日, der er en kantet version af et gammelt rundt soltegn med en solplet i midten, eller sproggrænseoverskridende tegn som ;-)

Forholdet mellem billede og skrift, og skrift anskuet som lige så tæt beslægtet med tegningen og det visuelle som med det talte og hørte sprog, kan den interesserede læser læse mere om i min bog. Nu har jeg nemlig fyldt hele det opmalte skriftbillede (eller blomsterbed) og har ikke flere tegn (eller frø) til rådighed. Vi skrives ved.

Marie Møller Kristensen,
cand.mag., forfatter og underviser,
 Center for Internationalisering og
 Parallelsproglighed,
 Københavns Universitet

Sprogviden: ornitologi

1. Hvad kalder man svanens afkom:
1. *svanlinger*; 2. *svællinger*; 3. *svanunger*?
2. Hvilket verbum bruges om afklippingen af noget af en fugls vinger så den ikke kan flyve?
3. Hvilket navn bærer rødhalsen også?
4. Hvilken dyregruppe betegner det oldgræske ord *órnis* (stamme *órnit^h-*)?
5. Hvilke bogstaver kan flyve?
6. På hvilket sprog betyder *uccello* ›fugl‹?
7. Hvad betyder det tyske udtryk *eine Meise haben*, egl. ›at have en mejse‹?
8. Hvilket navn på en udbredt mejseart indeholder navnet på et lille pattedyr?
9. Nævn mindst tre fuglearter hvis navn begynder med *grå*.
10. Hvad er betegnelsen for en fugls bagdel?
11. Hvilket ornitologisk udtryk bruges om et enkeltstående tilfælde?
12. Hvad er en *spinatfugl*?
13. Hvilken rovfugl bærer det videnskabelige navn *Falco peregrinus*?
14. Hvilken stor afrikansk storkefugl, der primært spiser ådsler, deler navn med et svensk chokolademærke?
15. Hvilken andefugl betegner den urindoeuropæiske rekonstruktion **ǵʰans-*?
16. Hvad kalder man den åbning som en fugl bruger når den skider, parrer sig eller lægger æg?

Rødhals. Akvarel af
Andreas Knudsen.